

dr hab. Adam Hibszer
Katedra Geografii Fizycznej
Wydział Nauk o Ziemi
Uniwersytet Śląski

Sosnowiec, 26.07.2014

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Zygmunta Tomasza Gajowniczka
pt. „*Gmina wiejska i miejsko-wiejska w Polsce jako obszar odniesienia w edukacji regionalnej*”, przygotowanej na Wydziale Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem prof. dr hab. Floriana Plita

Praca doktorska mgr Zygmunta T. Gajowniczka dotyczy edukacji regionalnej, rozumianej jako proces nauczania i wychowania, związany z określonym fragmentem powierzchni ziemi tzw. „własnym regionem” i zamieszkującą go ludnością. Edukacja regionalna jest tą formą aktywności szkoły, która staje się coraz istotniejsza w sytuacji zetknięcia młodzieży z postępującymi tendencjami globalizacyjnymi, unifikacją, europeizacją czy amerykańizacją życia. Z różnych opracowań dotyczących tej problematyki wynika, iż zapoznanie młodych ludzi z historią, dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym „własnego regionu” – zwanego również „małą ojczyzną” – jest konieczne do prawidłowego funkcjonowania w „wielkiej” ojczyźnie i we współczesnym świecie, bo – jak można przeczytać w motcie do pracy – „miłość do własnego regionu to doskonała droga do nauczania miłości Ojczyzny”! Edukacja regionalna uwrażliwia bowiem na dorobek kultury materialnej i niematerialnej własnego regionu oraz daje poczucie wspólnotowości i łączności z dorobkiem przodków. Mgr Zygmunt Gajowniczek ze swoją pracą doktorską wpisuje się do grona osób, którym trudno sobie wyobrazić współczesną szkołę bez edukacji regionalnej. W opracowaniu widoczne jest wszechstronne zainteresowanie podjętą tematyką oraz autentyczną pasję młodego naukowca – geografa – badacza przestrzeni nazywanej „własnym regionem”.

Powstałe dotychczas – znane z literatury – propozycje poznawania „własnego regionu” odwołują się zarówno do dzielnic historycznych, jak też podziałów administracyjnych: miejscowości urodzenia lub zamieszkania, gminy, powiatu, województwa. W rozważaniach teoretycznych otwartym pozostaje pytanie o zakres

przestrzenny terenu – fragmentu powierzchni ziemi, który winien być najlepszym obszarem odniesienia w edukacji regionalnej. Głównym naukowym celem przeprowadzonych przez Doktoranta badań było sprawdzenie czy teren gminy wiejskiej i miejsko-wiejskiej jest przez młodzież utożsamiany z „własnym regionem” i dzięki temu może być optymalnym obszarem odniesienia w edukacji regionalnej na poziomie gimnazjalnym. W przypadku uzyskania odpowiedzi pozytywnej, celem aplikacyjnym było także opracowanie modelu nauczania o gminie – „własnym regionie”, a zatem wskazanie odpowiedzi na pytania: jakie treści nauczania winna obejmować edukacja regionalna, jakie formy i metody są najlepsze do jej realizacji.

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska jest dziełem pokaźnym i ambitnym, którego przygotowanie wymagało wielu starań, wiedzy i dużego nakładu pracy. Obejmuje ona 294 strony tekstu wraz z załącznikami, wzbogaconego 83 tabelami, 12 rycinami, 6 kwestionariuszami ankiet oraz bibliografią z 519 pozycjami cytowanej literatury (w tym niestety jest tylko 12 pozycji obcojęzycznych – w języku niemieckim i angielskim).

W opracowaniu zostało wyróżnionych 12 rozdziałów, które można pogrupować w trzy zasadnicze części, z których I. – określić można jako teoretyczno-metodologiczną (rozdziały 1-4), II. – empiryczną (rozdziały 5-7) oraz III. – syntezą (rozdziały 8 i 9). Oprócz tego jako osobne rozdziały wyszczególniono bibliografię (rozd. 10), załączniki (rozd. 11) oraz spis tabel i rysunków (rozd. 12) – ale już nie załączono spisu kwestionariuszy ankiet!

W części I po wstępie (rozd. 1), gdzie omówiono problematykę badawczą, wyjaśniono podstawowe terminy (takie jak: edukacja regionalna, regionalizm, własny region, świadomość i tożsamość regionalna, patriotyzm regionalny i społeczność lokalna), przedstawiono cele pracy, hipotezy badawcze, metody badań, Doktorant w oparciu o literaturę szczegółowo przedstawił zarys historii edukacji regionalnej (rozd. 2) oraz teoretyczne koncepcje regionu (rozd. 3).

Na uwagę zasługują tu rozważania Autora na temat genezy edukacji regionalnej w Polsce. Wychodząc od źródeł regionalizmu polskiego w okresie zaborów, przez regionalizm w dwudziestolecie międzywojennym, ruch krajoznawczo-regionalistyczny w okresie PRL-u, po renesans edukacji regionalnej w pierwszych latach III Rzeczypospolitej, Doktorant w umiejętny sposób przedstawił najważniejsze fakty, stanowiące podwaliny współczesnej edukacji regionalnej w naszym kraju. Równie wartościowe jest przedstawienie w tej części pracy kilku różnych podejść do problematyki regionu, typowych dla

przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych: m.in. geografii, historii, socjologii, pedagogiki, słusznie zauważając, że podejścia te mają wiele cech wspólnych, co sprawia, że prezentowany podział nie ma charakteru rozłącznego.

Kończący pierwszą część opracowania, rozdział 4 zawiera charakterystykę obszaru badań – szczegółowy i wszechstronny opis 11 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, zlokalizowanych w różnych dzielnicach historyczno-geograficznych, które są położone względnie daleko od dużych aglomeracji, bez udziału mniejszości etnicznych. Są one położone w obszarach o różnych cechach środowiska przyrodniczego i społecznego oraz o odmiennej historii. Już w części metodycznej Doktorant napisał, że dobór gmin był celowy, nie miał charakteru losowego, a badania przeprowadzono na obszarach, gdzie przedstawiciele władz samorządowych i dyrektorzy szkół wyrazili na to zgodę.

Część II pracy – empiryczna, obejmuje trzy rozdziały, które powstały głównie w oparciu o analizę bogatych materiałów zebranych przez Autora w trakcie badań ankietowych, są to rozdz. 5, 6 i 7. W tej części Doktorant realizuje postawione we wstępie cele, zogniskowane wokół trzech obszarów badań, w obrębie których zostały jasno sformułowane pytania badawcze. Pierwszy dotyczył identyfikacji wśród respondentów (gimnazjalistów, dorosłych mieszkańców, nauczycieli) wielkości terenu, utożsamianego z „własnym regionem”; drugi – treści, jakie, ich zdaniem, winny wchodzić w zakres edukacji regionalnej oraz trzeci – sposobów realizacji edukacji o własnym regionie. Odnośnie treści i sposobów nauczania słusznie grupę respondentów rozszerzono o regionalistów. Każdy z zamieszczonych tu rozdziałów zakończony jest podsumowaniem, w którym autor porównał otrzymane wyniki ankietowe uzyskane od wszystkich grup respondentów, starając się także wyciągnąć z nich wnioski odnośnie poszczególnych obszarów badań. Zwarta i przejrzysta forma tych podrozdziałów stanowi duże ułatwienie percepcji uzyskanych wyników.

Syntetyzująca – III część rozprawy doktorskiej zawiera przegląd opisanych w literaturze ośmiu koncepcji edukacji regionalnej oraz autorską propozycję modelu tejże edukacji na poziomie szkoły gimnazjalnej (rozd. 8). Całość wieńczy rozdział 9. z podsumowaniem i wnioskami.

Przystępując do szczegółowego omówienia rozprawy doktorskiej Z. T. Gajownicza, należy stwierdzić, że postawione w pracy hipotezy badawcze zostały zweryfikowane pozytywnie. Z przeprowadzonych badań dowiadujemy się zatem, że „własny region” dla większości badanych to najbliższa okolica miejsca zamieszkania, utożsamiana z terenem

o wielkości zbliżonej do obszaru gminy lub mniejszym od niego. Identyfikacja kartograficzna wykazała ponadto, że „własny region” gimnazjalistów stanowi obszar zbliżony zasięgiem do gminy, z centrum w miejscowości będącej siedzibą gminy. W kilku przypadkach wyodrębniono subcentrum – duże miejscowości w gminie, będące siedzibą szkół i ośrodków parafialnych. Za część „własnego regionu” uznawane są również miejscowości położone przy szlakach komunikacyjnych łączących miejscowość gminną z ośrodkiem miejskim o znaczeniu regionalnym (najczęściej miasto powiatowe), w tym również owe miasto – siedzibę powiatu. Wielkość własnego regionu zależy od możliwości osobistego poznawania przestrzeni geograficznej. Dla większości uczniów centrum własnego regionu stanowi dom rodzinny i rodzinna miejscowość, zaś granice mają charakter przestrzeni oddzielającej własny region od terenów znajdujących się poza nim. Większość uczniów i dorosłych mieszkańców traktuje gminę, w której mieszka jako rodzinne strony. Przeprowadzona przez Doktoranta analiza pozwoliła również stwierdzić, że ich stosunek emocjonalny do przestrzeni własnego regionu jest pozytywny.

Uzyskane wyniki potwierdzają przyjęte założenia, że optymalną jednostką odniesienia w gimnazjalnej edukacji regionalnej jest gmina, której obszar traktowany jest przez większość uczniów jako „własny region”. Z pewnością zaskakiwać może konstatacja, że większość władz szkolnych i przedstawicieli władz samorządowych nie dostrzega tej możliwości. Może to smuć, ale z wynikami trudno dyskutować! Interesujące są również wyniki badań grupy nauczycieli, wśród których aż 10%, uważa, że najwłaściwszą jednostką odniesienia w edukacji regionalnej jest parafia. Czyżby odpowiedzialność za prowadzenie edukacji regionalnej chcieli zrzucić na kościół, sami dystansując się od tego zadania? A może faktycznie w tych miejscowościach wspólnota parafialna jest bliższa mieszkańcom niż – być może – sztucznie wyodrębniona gmina? Warto by prześledzić te zależności...

Badania potwierdziły również hipotezy dotyczące treści nauczania w ramach edukacji regionalnej. Z przeprowadzonych przez Autora analiz wynika, że system wartości u młodzieży i u dorosłych mieszkańców jest dość podobny, przy czym wśród dorosłych bardziej jest ceniona historia, natomiast wśród młodzieży możliwość uprawiania sportu jako formy poznawania własnego regionu. Uzyskane wyniki wskazują na potrzebę uwzględnienia jako jednego z ważnych obszarów edukacji regionalnej – kultury fizycznej i działalności sportowej (nieobecnych w propozycjach programowych i metodycznych z edukacji regionalnej). Warto dodać, że ocena przestrzeni geograficznej przez uczniów ma charakter

subiektywny i indywidualny, np. ukształtowanie terenu jest tą cechą, na którą zwracają uwagę uczniowie, gdy zawiera walor atrakcyjności, element wyróżniający ich własny region.

Z przeprowadzonych badań wynika, że propozycja edukacji regionalnej w gminach jest powszechnie akceptowana, a głównym miejscem jej realizacji winna być szkoła. Celem edukacji regionalnej powinno być w pierwszej kolejności rozwijanie wśród uczniów zainteresowań własnym regionem, ale też integracja lokalnej społeczności, przygotowanie młodzieży do współdziałania i uczestnictwa w życiu społecznym, a tym samym zapewnienie trwania tej społeczności.

Edukacja regionalna jest najczęściej realizowana w szkole w postaci projektów edukacyjnych na zajęciach pozalekcyjnych oraz na lekcjach historii, języka polskiego, geografii i wiedzy o społeczeństwie. Takich wyników można było się spodziewać. Szkoda, że marginalną rolę w poznawaniu własnego regionu odgrywają: biblioteka gminna, dom kultury, kościół i organizacje społeczne. Największym niemiłym zaskoczeniem, wykazanim w badaniach jest fakt, że towarzystwa regionalne zajmujące się regionalizmem nie prowadzą edukacji regionalnej! Ich działalność polega głównie na wydawaniu publikacji na temat regionu przyjętego za terytorialną jednostkę odniesienia.

Zaproponowany przez Doktoranta model edukacji regionalnej dla obszarów wiejskich, przewiduje jej realizację przez zespół nauczycieli różnych przedmiotów szkolnych przy wydatnym wsparciu ze strony lokalnych regionalistów – pasjonatów własnego regionu. Model ten jako odrębny moduł przedmiotowy, realizowany był już z powodzeniem w gminie Latowicz, z którą Autor pozostaje w emocjonalnym związku. W zakończeniu rozprawy doktorskiej jej Autor słusznie dzieli się zaniepokojeniem wynikającym z „reformowania” reformy oświaty czyli wprowadzeniem od 2009 roku nowej podstawy programowej. W jej efekcie edukacja regionalna w szkole ponownie została zepchnięta na margines, a proces kształcenia regionalnego młodzieży zależy od przekonań i zaangażowania oraz dobrej woli świadomych swej roli nauczycieli.

Za podstawowy dorobek merytoryczny (tzw. mocne strony) ocenianej rozprawy uważam:

- 1/ Rzetelne i wszechstronne ukazanie genezy edukacji regionalnej w naszym kraju.
- 2/ Wartościowe przedstawienie różnych podejść do problematyki regionu a także zestawienie i ocenę teoretycznych koncepcji edukacji regionalnej.

3/ Ukazanie emocjonalnego stosunku różnych grup respondentów do „własnego regionu” i wynikających stąd wniosków przydatnych do realizacji edukacji regionalnej na poziomie własnej gminy.

4/ Pozytywne zweryfikowanie poprawnie postawionych hipotez badawczych odnośnie pojmowania przez różne grupy respondentów zakresu przestrzennego „własnego regionu”, doboru treści oraz form służących jego poznaniu; a dzięki temu ukazanie, że obszar gminy wiejskiej i miejsko-wiejskiej jest właściwym obszarem odniesienia dla nauczania o własnym regionie.

5/ Opracowanie autorskiego modelu edukacji regionalnej na poziom szkoły gimnazjalnej, który wyrasta z własnych doświadczeń edukacyjnych, szerokiego oglądu literatury, a równocześnie uwzględnia wyniki przeprowadzonych prac badawczych.

Problemem natury merytorycznej wszystkich tego typu prac naukowych jest kwestia reprezentatywności badań ankietowych oraz zakres wypracowanych uogólnień. Pod tym względem Doktorant starał się ten problem rozwiązać w sposób racjonalny i naukowo uzasadniony. Podziwiam Jego punkt widzenia i pozytywnie oceniam podjęty w tym zakresie wysiłek. Pozytywnie też oceniam ostrożność w formułowanych uogólnieniach, co wskazuje na pełną świadomość istniejących ograniczeń merytorycznych prowadzonych analiz. Podjęte badania mają charakter pionierski w polskiej dydaktyce geografii. Problem podjęty w rozprawie, jak i jego opracowanie oraz przeprowadzone analizy są wysoce innowacyjne.

Nie zauważyłem w pracy większych niedociągnięć, choć problematyka którą porusza jest złożona, interdyscyplinarna. Poruszane w pracy zagadnienia są bowiem przedmiotem zainteresowania wielu dyscyplin naukowych. Są to problemy z zakresu geografii, historii, socjologii oraz pedagogiki. Problematyka podjęta w pracy doktorskiej mgr Z. T. Gajowniczka porusza zagadnienia bardzo istotne nie tylko w aspektach poznawczych dla geografii społecznej oraz dydaktyki geografii, ale i w aspektach aplikacyjnych ważnych dla praktyki szkolnej.

Podsumowanie

Autor recenzowanej rozprawy doktorskiej prawidłowo określił zakres i cele badań. Wykazał się nie tylko wystarczającą umiejętnością poprawnego zebrania materiałów źródłowych z wykorzystaniem metody ankietowej, ale również dużą w tym zakresie krytyczną ich oceną oraz dobrą, dla realizacji celów, znajomością metod analizy. Przedstawił rzetelnie przeprowadzony przegląd literatury przedmiotu oparty na przestudiowaniu licznych

opracowań źródłowych. Osiągnął znaczące merytorycznie wyniki badawcze. Pod względem formalnym praca przygotowana jest poprawnie. Biorąc to wszystko pod uwagę stwierdzam, że przedstawiona mi do oceny rozprawa doktorska spełnia wymogi ustawowe i stanowi wystarczającą podstawę do ubiegania się przez jej Autora o tytuł doktora nauk geograficznych. Wnoszę o dopuszczenia mgr Zygmunta Tomasza Gajownicza do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Pozwalam sobie dodać, że obok prac Joanny Angiel, Floriana Plita i Aliny Awramiuk-Godun, praca doktorska Zygmunta T. Gajownicza stanowi ważny element dorobku warszawskiej szkoły dydaktyki geografii w zakresie edukacji regionalnej. Ze względu na wysokie walory poznawcze i praktyczne wnoszę aby rozprawy była w jakiś sposób wyróżniona, najlepiej w całości opublikowana.

Adam Hibszer